המרכז לחקר הדחק והחוסן

דו"ח מחקר

חוסן האוכלוסייה ומדדי התמודדות - מדידת אורך שנייה, לאחר שבעה שבועות של המלחמה בעזה

נובמבר 2023

פרופסור שאול קמחי[1]
פרופסור יוחנן אשל[2]
ד"ר הדס מרציאנו[3]
פרופסור ברוריה עדיני[4]

במימון שני המוסדות האקדמיים: מכללה אקדמית תל חי ואוניברסיטת תל אביב

---

[1] פרופסור שאול קמחי, Reswell - שיתוף פעולה בין לאומי לחקר החוסן וה-well-being, בית הספר לבריאות הציבור, הפקולטה לרפואה, אוניברסיטת תל אביב. ופרופסור אמריטוס, מכללה אקדמית תל חי.

[2] פרופסור יוחנן אשל, המרכז לחקר הדחק והחוסן, מכללה אקדמית תל חי, ופרופסור אמריטוס, אוניברסיטת חיפה.

[3] ד"ר הדס מרציאנו, המרכז לחקר הדחק והחוסן, החוג לפסיכולוגיה, מכללה אקדמית תל חי, המכון לעיבוד מידע וקבלת החלטות (מעמק"ה), אוניברסיטת חיפה.

[4] פרופסור ברוריה עדיני, Reswell, ראשת החוג לניהול מצבי אסון וחירום, בית הספר לבריאות הציבור, הפקולטה לרפואה, אוניברסיטת תל אביב.

תמצית מנהלים

דוח המחקר הנוכחי מציג את עיקרי הממצאים של מדידת אורך שנייה שנערכה במהלך המלחמה בעזה ("חרבות ברזל"). המחקר בוצע ע"י צוות חוקרים השייכים לשני מוסדות אקדמיים בישראל – החוג לניהול מצבי חירום ואסון בפקולטה לרפואה, אוניברסיטת תל אביב (במסגרת שיתוף פעולה בין-לאומי לחקר החוסן והמיטביות - ResWell) והחוג לפסיכולוגיה במכללה האקדמית תל חי. איסוף הנתונים בקרב אותו המדגם נעשה בשני תאריכים: (א) בין ה-11-15 באוקטובר, מספר ימים לאחר התקפת הפתע של החמאס על תושבי עוטף עזה, שחלה בשבת ה-7 לאוקטובר, 2023. (ב). בין 10-15 לנובמבר, 2023, לאחר כחמישה שבועות מפרוץ המלחמה. במדגם הראשון נכללו 2,002 משיבים, מהם ענו על השאלון במלואו בשנית 1,613 משיבים. בניתוח הנתונים בדוח הנוכחי נכללו רק המשיבים שענו באופן מלא על שתי המדידות (N=1,613). השאלון המובנה הופץ באמצעות חברת סקרים אינטרנטית. המחקר בדק את המשתנים הבאים: חוסן לאומי (וארבעת גורמיו), חוסן קהילתי וחוסן אישי, ומדדי התמודדות שונים: רמת התקווה, רמת המורל, תפיסת לכידות חברתית, תסמיני דחק, תחושות סכנה, תפיסת איומים, מידת התמיכה בממשלה, מידת האמון בצה"ל ומידת האמון בקבינט המצומצם. בנוסף, נשאלו שאלות ביחס למאפיינים דמוגרפיים שונים. ניתוח הנתונים התבסס על ניתוחי שונות המשווים בין מדידה ראשונה למדידה שנייה. מאחר ונמצא כי אחד מהמנבאים המשמעותיים של רמות החוסן הלאומי הינו מידת התמיכה בממשלה, בצענו את הניתוחים השונים הן בהתייחס למדגם המלא והן בחלוקה לקבוצות משיבים בהתאם לרמות התמיכה בממשלה הנוכחית (תומכים, מתנגדים וניטראליים).

ממצאי המדגם המלא

(1) נמצאה ירידה מובהקת בחוסן הלאומי הכללי (ממוצע מדד החוסן הלאומי) מהמדידה הראשונה לשנייה. בבדיקת החוסן הלאומי לפי ארבעת גורמיו נמצאו ירידות מובהקות ממדידה ראשונה לשנייה בשלושה גורמים: "אמון בממשלה ובעומד בראשה", "סולידריות חברתית" ו"אמון במוסדות המדינה". לעומת זאת, בגורם ה"פטריוטיות" לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי המדידות. (2) נמצאה ירידה מובהקת בחוסן הקהילתי בין שתי המדידות. (3) נמצאה ירידה מובהקת בתפיסת רמת הלכידות החברתית. (4) נמצאה עלייה מובהקת במדדים חיוביים אישיים – תקווה, מורל וחוסן אישי. (5) נמצאה ירידה מובהקת במדדים השליליים של ההתמודדות: תסמיני הדחק (חרדה ודיכאון), תחושות הסכנה ותפיסת האיומים. (6) המשיבים ביטאו אמון גבוה ביותר ביכולת ניהול המלחמה על ידי צה"ל ואמון בינוני-גבוה ביכולת הקבינט המצומצם לניהול המלחמה.

ממצאים לפי חלוקה לקבוצות על פי מידת התמיכה בממשלה

(1) הירידה בחוסן הלאומי והקהילתי היתה מובהקת בקרב ה"מתנגדים לממשלה" וה"ניטראליים" בלבד. (2) בהתייחס למדדים החיוביים האישיים: העלייה במורל (על אף שהוא נמוך יחסית בשתי המדידות), היתה מובהקת בקרב שלושת הקבוצות ("תומכים בממשלה", "ניטראליים" ו"מתנגדים לממשלה"; העלייה ברמת החוסן האישי היתה מובהקת רק בקבוצת ה"ניטראליים"; העליה ברמת התקווה היתה מובהקת רק בקבוצת ה"מתנגדים לממשלה". (3) הירידה ברמת הלכידות החברתית היתה מובהקת רק בקבוצת ה"ניטראליים". (4) בהתייחס למדדים השליליים של ההתמודדות: תסמיני הדחק (חרדה ודיכאון) ותחושות הסכנה ירדו באופן מובהק בקרב כל שלושת הקבוצות; תפיסת האיומים ירדה באופן מובהק רק בקרב ה"מתנגדים לממשלה" וה"תומכים בממשלה".

ניתן להסיק מממצאי המחקר כי העליה במדדי ההתמודדות האישיים מהווה *סימן להתאוששות מההלם הראשוני* של אסון המתקפה של חמאס על הדרום. במקביל, הירידה בחוסן הציבורי (לאומי וקהילתי) צריכה להדאיג את מקבלי ההחלטות וקובעי המדיניות, שכן היא מהווה סימן לירידה בחוסר שביעות הרצון של חלק משמעותי מהמשיבים מתפקוד גורמי השלטון (הן הממשלה והעומד בראשה והן חלק מהמוסדות הציבוריים), כמו גם מגמת ירידה ברמת הסולידריות החברתית.

Executive summary

The current research report presents the main findings of a second repeated measurement conducted during the war in Gaza (Iron Swords). The study was carried out by a team of researchers from two academic institutions in Israel - the Department of Emergency and Disaster Management at the Faculty of Medicine, Tel Aviv University (within the framework of multi-national cooperation on resilience and well-being - ResWell), and the Department of Psychology at Tel Hai Academic College. The data collection among the same sample was done during two phases: (a) between October 11 to 15, 2023, a few days after the Hamas' surprise attack on the residents of Otef Gaza, which took place on Saturday, October 7, 2023. (b) between November 10 to 15, 2023, about five weeks after the outbreak of the war in Gaza. 2,002 respondents were included in the first sample, of which 1,613 respondents answered the full questionnaire in the second measurement. The analysis of the current data includes only the respondents who answered both measurements (N=1613). The structured questionnaire was distributed through an Internet panel company. The study examined the following variables: National resilience (and its four factors), community and individual resilience, and coping measures: level of hope, level of morale, perceived social cohesion, distress symptoms, sense of danger, perception of threats, degree of support for the government, degree of trust in the IDF and the core Cabinet. In addition, varied demographic characteristics were collected. The data analysis was based on mixed bivariate analyses of variance comparing the difference between the two measurements. As it was found that one of the most significant predictors of the level of national resilience is the level of support for the government, varied analyses were made both about the full cohort as well as by classifying the respondents according to three levels of support for the current government (supporters, opponents, and neutral).

The main findings of the full cohort:

(1) A significant decrease in the general national resilience (mean national resilience index) from the first measurement to the second, was found. In examining national resilience according to its four factors, significant decreases were found between the measurements in three factors: "trust in the government and its leader", "social solidarity", and "trust in the state institutions". In contrast, no difference was found concerning the level of "patriotism". (2) A significant decrease in community resilience was found between the two measurements. (3) A significant decrease in the perceived social cohesion was found between the two measurements. (4) Significant increases in personal 'positive' coping indices were found concerning individual resilience, the level of hope, and the level of morale, between the two measurements. (5) Significant decreases were found in the 'negative' indices of coping: distress symptoms (anxiety and depression), as well as a sense of danger, and perceived threats, between the two measurements. (6) The respondents expressed extremely high confidence in the IDF's ability to manage the war and medium-high confidence in the core Cabinet's ability to manage the war.

The main findings by classification into groups according to the government's support

(1) The decrease in national and community resilience was significant only among the "opponents" and "neutrals" groups. (2) Concerning the personal 'positive' coping indices: the increase in the level of morale (though it was relatively low in both measurements), was significant among all three groups; the increase in the individual resilience was significant only in the "neutral" group; the increase in the level of hope was significant only in the "opponents" group. (3) The decrease in the perceived social cohesiveness was significant only in the "neutral" group. (4) The negative coping indices: distress symptoms (anxiety and depression) and sense of danger significantly decreased among all three groups; the perceived threats decreased significantly only among the "supporters" and "opponents" groups.

The findings of the study suggest that the increase in the individual coping indices may signify a sign of recovery from the initial shock of the devastating Hamas attack on the southern region. Simultaneously, the decline in public resilience (national and community) should concern the decision-makers and policymakers, as it is a sign of rising dissatisfaction of a substantial share of the respondents with the functioning of the country's governance system (the government and its leader and some of the public institutions) as well as the tendency toward a decrease in the social solidarity.

מבוא

המחקר הנוכחי

המחקר הנוכחי מבוסס על שתי מדידות אורך (שאלון זהה שמועבר לאותו מדגם בזמנים שונים). במהלך המדידה הראשונה, שנערכה כחמישה ימים לאחר מתקפת הפתע של חמאס ותוצאותיה הקשות, הועבר שאלון למדגם מייצג של ישראלים (דוברי עברית) בוגרים. איסוף הנתונים בוצע בין התאריכים 11-15 לאוקטובר (בעיצומה של מלחמת "חרבות ברזל", וביום הודעת ההצטרפות של "המחנה הממלכתי" בראשות בני גנץ, לממשלה; N=2,002). המדידה השנייה נעשתה כשישה שבועות לאחר פרוץ המלחמה וכחודש לאחר המדידה הראשונה, בין התאריכים 10-15 לנובמבר, 2023. השאלון הועבר באמצעות חברת פאנל אינטרנטית. בדוח המחקר הנוכחי נכללים רק משיבים שענו על כל השאלות בשתי המדידות (N=1,613). מטרת המחקר הייתה לאמוד את מצב החוסן ומנגנוני ההתמודדות של האוכלוסייה בישראל במהלך המלחמה (שסופה אינו ידוע בשלב זה) ולעקוב אחר שינויים במצב מדדי חוסן והתמודדות לאורך המלחמה. למחקר זה חשיבות ניכרת משני טעמים. ראשית, חלק גדול מהמחקרים שבוצעו על השפעת אסונות גדולים נעשו לאחר פרקי זמן ארוכים יחסית מרגע התרחשות האירוע (Linardos et al., 2022) ואילו המדידה הראשונה של מחקר זה בוצעה ממש בסמוך לתחילת המלחמה. הטעם השני הוא שהמחקר דגם מספר גדול של משיבים במדידה הראשונה ולכן הוא מאפשר חזרה אל אותו מדגם על מנת לבדוק את השינויים ובכך להעריך את השינויים שחלו באוכלוסייה. המספר הגדול של המשיבים בסקר הראשון מאפשר להשיג מדגמים מספיק גדולים ומייצגים גם במדידות ההמשך, על אף הסבירות הגבוהה לנשירה מהמדגם של חלק מהמשיבים לאורך הדרך. במחקר הנוכחי נבחנו המשתנים הבאים: חוסן (אישי, קהילתי ולאומי); תסמיני דחק (חרדה ודכאון); תפיסת איומים; תקווה; מורל; תפיסת לכידות חברתית; מידת התמיכה בממשל, ומאפיינים דמוגרפיים. במדידה השנייה נכללו שתי שאלות נוספות, שלא הופיעו במדידה הראשונה: מידת האמון ביכולת לנהל את המלחמה, בצה"ל ובקבינט המצומצם. ניתן לראות תיאור של כלי המדידה ופרק מבוא מורחב יותר בדוח המדידה הראשונה בקישור הבא:

https://med.tau.ac.il/sites/medicine.tau.ac.il/files/media_server/all-units/GABI/2023-2024/war_report.pdf

משיבים

1,619 נבדקים השיבו על שתי המדידות, אולם מאחר ושישה מהם לא השיבו על כל השאלות במדידה השנייה נאלצנו להוריד אותם מן המדגם ולהשתמש בנתונים של 1,613 הנבדקים שאכן ענו על כלל השאלות בשתי המדידות. בלוח 1 ניתן לראות את החלוקה הדמוגרפית של נבדקים אלו בהתאם לשאלות הדמוגרפיות שהופיעו בשאלון המחקר.

לוח 1: מאפיינים דמוגרפיים של המשיבים (N=1,613)

משתנה	קבוצה	משיבים	אחוז	ממוצע (סטיית תקן)
גיל	18-30	394	24.4	44.21 (15.84)
	31-40	325	20.1	
	41-50	333	20.7	
	51-60	256	15.9	
	61-82	305	18.9	
מגדר	1. גברים	823	51.0	
	2. נשים	790	49.0	
מידת דתיות	1. חילוני	768	47.6	
	2. מסורתי	504	31.2	
	3. דתי	209	13.0	
	4. דתי מאד	132	8.2	
הכנסה ממוצעת למשפחה, ביחס לממוצע בישראל	1. הרבה יותר נמוכה	354	22.9	2.61 (1.17)
	2. נמוכה מהממוצע	383	23.8	
	3. כמו הממוצע	504	31.2	
	4. גבוהה מהממוצע	275	17.1	
	5. הרבה יותר גבוהה	97	6.1	
השכלה	1. יסודית	26	1.6	3.44 (1.05)
	2. תיכונית	332	20.6	
	3. על-תיכונית (ללא תואר אקדמי)	443	27.5	
	4. תואר ראשון (והנדסאי)	524	32.5	
	5. תואר שני ומעלה	288	17.8	

כלי המחקר

כלל הסולמות בהם עשינו שימוש במחקר הנוכחי שימשו אותנו במחקרים קודמים והראו נתוני תוקף ומהימנות טובים. המהימנות בכל סולמות המדידה נמצאה כטובה עד מצוינת בשתי המדידות, כפי שניתן לראות בלוח 2.

לוח 2: מהימנות אלפא קרונבך של משתני המחקר

	מדידה ראשונה	מדידה שנייה
משתנה	אלפא קרונבך	
חוסן לאומי	α=.87	α=.86
חוסן אישי	α=.91	α=.91
חוסן קהילתי	α=.93	α=.93
מדד תקווה	α=.93	α=.94
תסמיני דחק	α=.90	α=.92
תחושות סכנה	α=.85	α=.84
תפיסת איומים	α=.83	α=.82

ניתוח סטטיסטי

על מנת לאפשר לקובעי המדיניות בישראל לעשות שימוש מיטבי בממצאי המחקר, בוצעו ניתוחים סטטיסטיים לזיהוי הגורמים המאפשרים ניבוי של החוסן הלאומי, סוג חוסן שהינו חשוב ביותר בעת אירוע לאומי משמעותי, כמו המלחמה הנוכחית. בשני ניתוחי רגרסיה, שבוצעו לגבי המנובא "חוסן לאומי" שבוצעו בנפרד עבור המדידה הראשונה והשנייה, נמצא המשתנה תקווה כמשמעותי ביותר בניבוי החוסן הלאומי ולאחריו משתנה התמיכה בממשלה. לפיכך, מאחר ולרמת התמיכה בממשלה יש קשר חיובי עם החוסן הלאומי, והיות והסתכלות על "ממוצע" בלבד של כלל המשיבים (כקבוצה אחת) עלולה להטעות, הוחלט לחלק את הנבדקים לשלוש קבוצות בהתאם לרמת

התמיכה בממשלה ולבחון את כלל המשתנים גם בהתאם לחלוקה זו. לפיכך כאסטרטגיה סטטיסטית בוצעו ניתוחי שונות דו-גורמיים. בניתוחים אלו משתנה "תמיכה בממשלה" (בחלוקה ל"תומכים בממשלה", "ניטראליים" ו"מתנגדים לממשלה") שימש כמשתנה בלתי תלוי בין-נבדקי, משתנה "זמן המדידה" (ראשונה או שנייה) שימש כמשתנה בלתי תלוי תוך-נבדקי, וממוצעי הסולמות המפורטים להלן שימשו כמשתנים תלויים: חוסן לאומי וכן כל אחד מארבעת גורמי החוסן בנפרד: א. אמון בממשלה ובעומד בראשה, ב. אינטגרציה חברתית (סולידריות), ג. חיבור למדינה (פטריוטיות), ו-ד. אמון במוסדות המדינה), חוסן קהילתי, חוסן אישי, תקווה, מורל, תפיסת לכידות חברתית, רמות הדחק, תחושות סכנה, תפיסת איומים ורמת האמון בשני גופים משמעותיים לניהול המלחמה, צה"ל והקבינט המצומצם. ניתוחי המשך מסוג LSD בוצעו כדי לבחון האם יש הבדלים בין הקבוצות ובין המדידות (ממדידה ראשונה לשנייה). בפרק התוצאות יוצגו כלל הממצאים של ניתוחים אלו.

תוצאות

הנבדקים חולקו לשלוש קבוצות בהתאם לדיווח שלהם על תמיכתם בממשלה הנוכחית במדידה השנייה. התשובה לשאלה זו כללה חמש רמות (בין 1-"מתנגד מאוד" ל-5-"תומך מאוד") ולכן בחלוקה מחדש אוחדו יחד אנשים שהשיבו 1 ו-2 (יכונו "מתנגדים לממשלה") וכן אלו שהשיבו 4 ו-5 (יכונו "תומכים בממשלה"). משיבים שענו תשובה 3 הוגדרו כ"ניטראליים". להלן החלוקה המספרית של קבוצות אלו: "מתנגדים לממשלה" - 735 משיבים; "ניטראליים" - 377 משיבים; "תומכים בממשלה" - 501 משיבים. תחילה מוצגים הממצאים לגבי השתנות ממוצעי המדדים השונים בכלל המדגם בין שני זמני המדידה, ובהמשך מפורטים ההבדלים בין שתי המדידות בהתאם לרמת התמיכה בממשלה.

<u>הבדלים בין המדידות בממוצעי המדדים השונים</u>

חוסן לאומי כללי (National resilience, סולם 1-6)

הגורם העיקרי של "זמן המדידה" היה מובהק עם גודל אפקט קטן [$F(1,1610)=13.277$; $p<0.0001$; $\eta p2=0.008$], כפי שניתן לראות בתמונה 1 נמצאה ירידה קטנה, אך מובהקת סטטיסטית, בחוסן הלאומי הכללי מהמדידה הראשונה לשנייה.

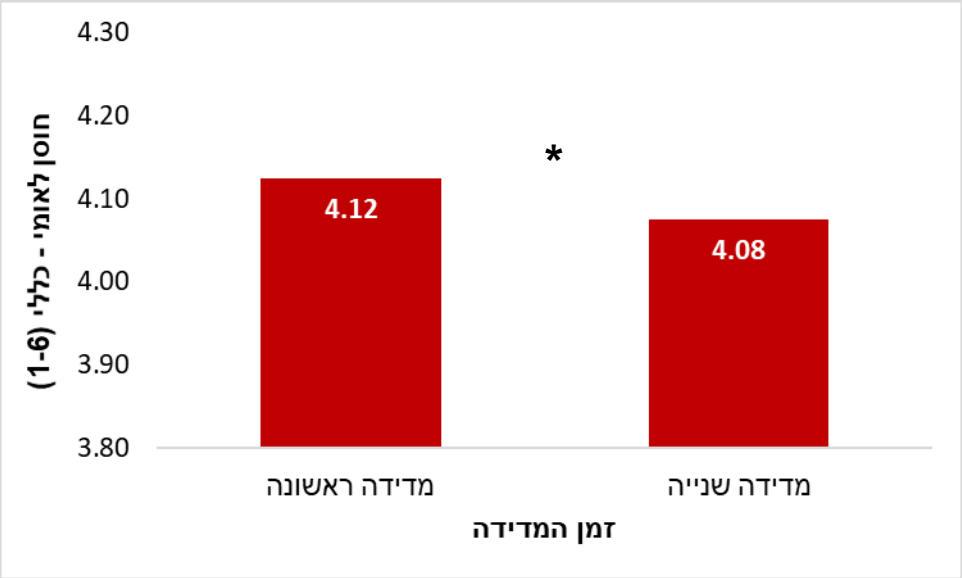

תמונה 1: חוסן לאומי כללי בשתי המדידות. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

גורמי חוסן לאומי (National resilience's factors, סולם 1-6)

בהסתמך על ניתוח גורמים (שיטה סטטיסטית המשמשת לחשיפת המבנה החבוי של קבוצה גדולה יחסית של משתנים), שבוצע בעבר על כלל פריטי סולם החוסן הלאומי, זוהו ארבעה גורמים. לאור זאת, ביצענו עוד ארבעה ניתוחי שונות דו-גורמיים מעורבים נפרדים, שכל אחד מהם התייחס לממוצע של גורם אחר של החוסן הלאומי. להלן שמות הגורמים: "אמון בממשלה ובעומד בראשה" (תמונה 2א), "אינטגרציה חברתית (סולידריות)" (תמונה 2ב), "חיבור למדינה (פטריוטיות)" (תמונה 2ג) ו"אמון במוסדות המדינה" (תמונה 2ד).

תמונה 2 מראה שקיים הבדל ברמות גורמי החוסן הלאומי ובנוסף יש גם הבדל בשינוי ממדידה למדידה בין הגורמים. ממוצע גבוה ביותר (כמעט 5 מתוך הערך המקסימלי 6), בשתי המדידות, וללא הבדל ביניהן, נמצא בגורם השלישי "חיבור למדינה (פטריוטיות)" (תמונה 2ג). הגורם השני "אינטגרציה חברתית (סולידריות)" זכה אף הוא לממוצע גבוה למדי בשתי המדידות, (מעל 4). ובכל זאת, ניתן לראות בתמונה 2ב שהייתה ירידה קלה, מובהקת ובעלת גודל אפקט קטן ברמת החוסן עבור גורם זה [$F(1,1610)=13.597$; $p<0.0001$; $\eta_p^2=0.008$]. שני הגורמים האחרים, גורם 1 "אמון בממשלה ובעומד בראשה" (תמונה 2א) וגורם 4 "אמון במוסדות המדינה" (תמונה 2ד), הראו ממוצעים ברמות בינוניות בלבד (כ-3.7 בסולם 1-6) וגם עבורם ניתן להבחין בירידה מובהקת, בעלת אפקט קטן מהמדידה הראשונה לשנייה {[$F(1,1610)=16.640$; $p<0.0001$; $\eta_p^2=0.010$] ו-[$F(1,1610)=5.278$; $p<0.0001$; $\eta_p^2=0.003$], עבור גורם 1 וגורם 4, בהתאמה}.

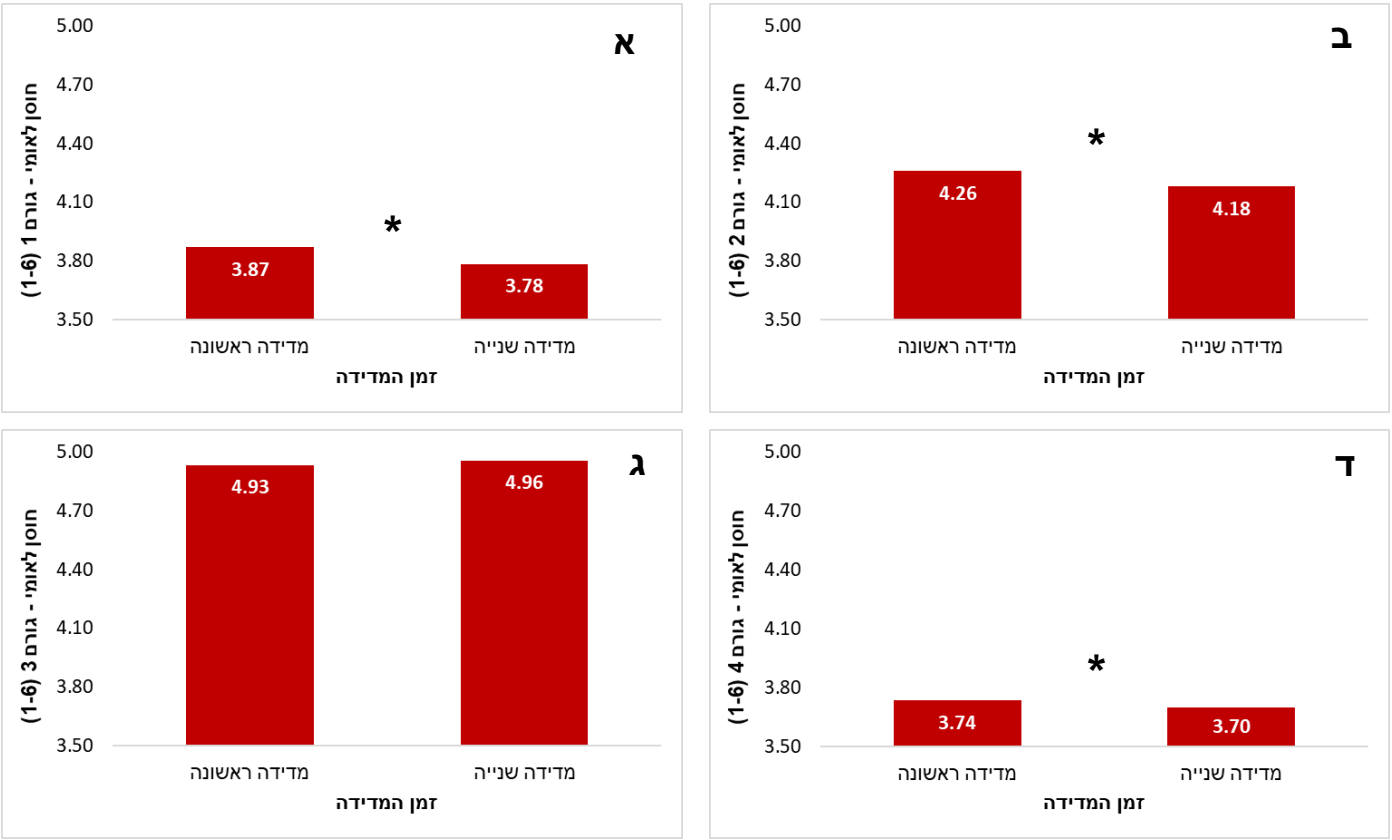

תמונה 2: גורמי חוסן לאומי בשתי המדידות: א. גורם 1 "אמון בממשלה ובעומד בראשה"; ב. גורם 2 "אינטגרציה חברתית (סולידריות)"; ג. גורם 3 "חיבור למדינה (פטריוטיות)"; ד. גורם 4 "אמון במוסדות המדינה". * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

חוסן אישי (Individual resilience, סולם 1-5)

הגורם העיקרי של זמן המדידה היה מובהק ובעל גודל אפקט קטן [$F(1,1610)=6.148;\ p<0.02;\ \eta_p^2=0.004$]. כפי שניתן לראות בתמונה 3 נמצאה עלייה קטנה, אך מובהקת, בחוסן האישי מהמדידה הראשונה לשנייה.

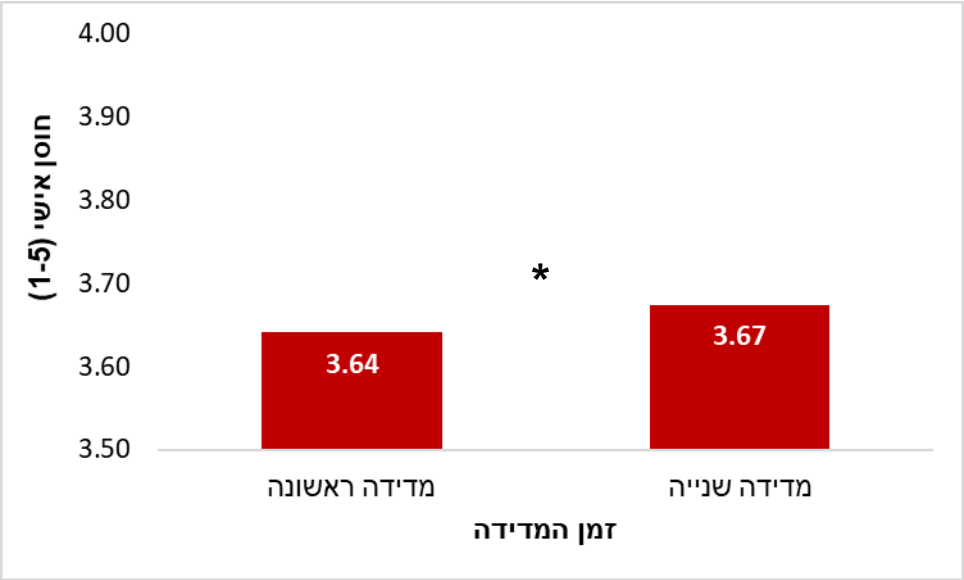

תמונה 3: חוסן אישי בשתי המדידות. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

חוסן קהילתי (Community resilience, סולם 1-5)

הגורם העיקרי של זמן המדידה היה מובהק ובעל גודל אפקט קטן [$F(1,1610)=15.280;\ p<0.0001;\ \eta_p^2=0.009$]. תמונה 4 מצביעה על ירידה קטנה, אך מובהקת, בחוסן הקהילתי מהמדידה הראשונה לשנייה.

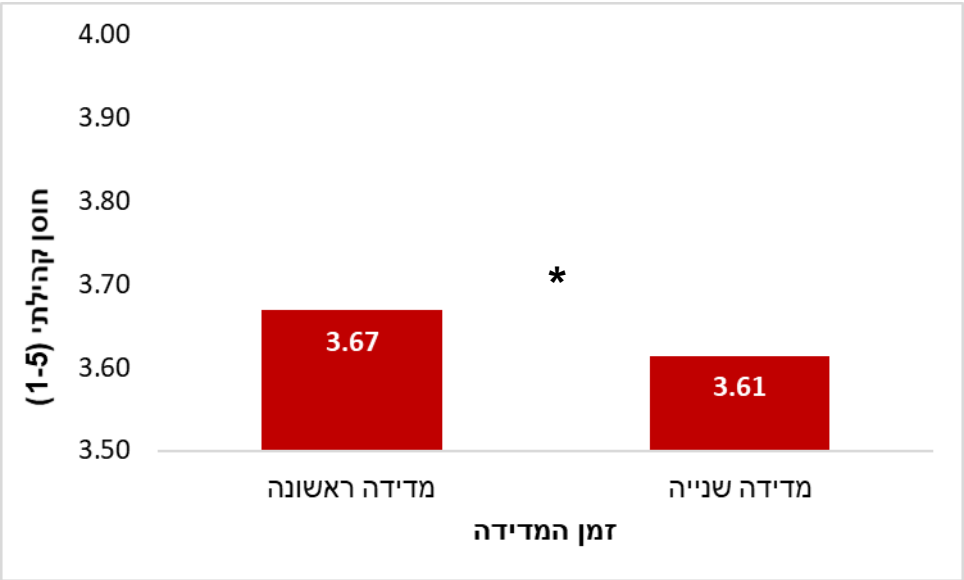

תמונה 4: חוסן קהילתי בשתי המדידות. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

מדד התקווה (Level of hope, סולם 1-5)

הגורם העיקרי של זמן המדידה היה מובהק ובעל גודל אפקט קטן [$F(1,1610)=10.304;\ p<0.002;\ \eta_p^2=0.006$]. תמונה 5 מצביעה על עלייה קטנה, אך מובהקת, ברמת התקווה מהמדידה הראשונה לשנייה.

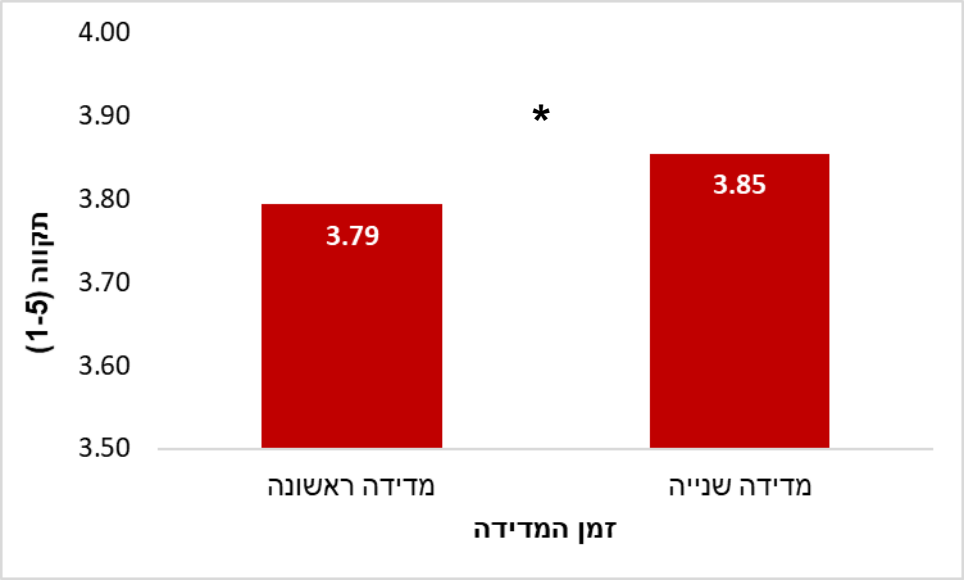

תמונה 5: רמת התקווה בשתי המדידות. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

מדד המורל (Morale, סולם 1-5)

הגורם העיקרי של זמן המדידה היה מובהק ובעל *גודל אפקט גדול* [$F(1,1610)=278.404;\ p<0.0001;\ \eta_p^2=0.147$]. בתמונה 6 ניתן לראות עלייה גדולה יחסית ומובהקת ברמת המורל ממדידה ראשונה לשנייה. חשוב להדגיש, שביחס למדדים החיוביים האחרים (מדדי החוסן ותקווה) המורל נמוך והממוצע שלו אפילו במדידה השנייה, עובר רק במעט את ערך הביניים 3.

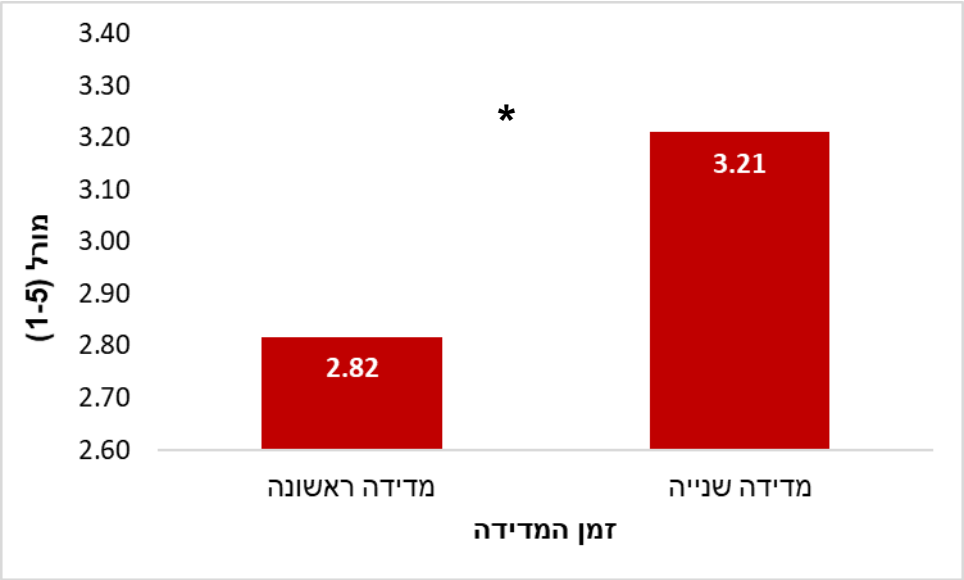

תמונה 6: רמת המורל בשתי המדידות. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

תפיסת לכידות חברתית (Perceived social cohesion, סולם 1-5)

הגורם העיקרי של זמן המדידה היה מובהק ובעל גודל אפקט קטן [$F(1,1610)=7.739;\ p<0.05;\ \eta_p^2=0.005$]. בתמונה 7 ניתן לראות ירידה קטנה אך מובהקת ברמת תפיסת הלכידות החברתית ממדידה ראשונה לשנייה.

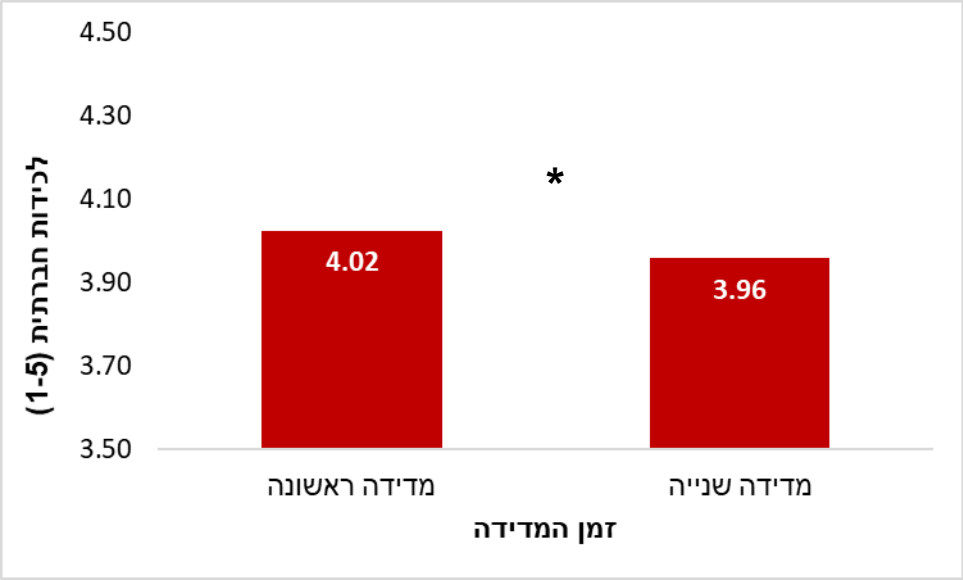

תמונה 7: תפיסת לכידות חברתית בשתי המדידות. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

תסמיני דחק (Distress symptoms of anxiety and depression, סולם 1-5)

הגורם העיקרי של זמן המדידה היה מובהק ובעל גודל אפקט בינוני [$F(1,1610)=161.645;\ p<0.0001;\ \eta_p^2=0.095$]. תמונה 8 מראה ירידה גדולה יחסית ומובהקת ברמת תסמיני הדחק מהמדידה הראשונה לשנייה.

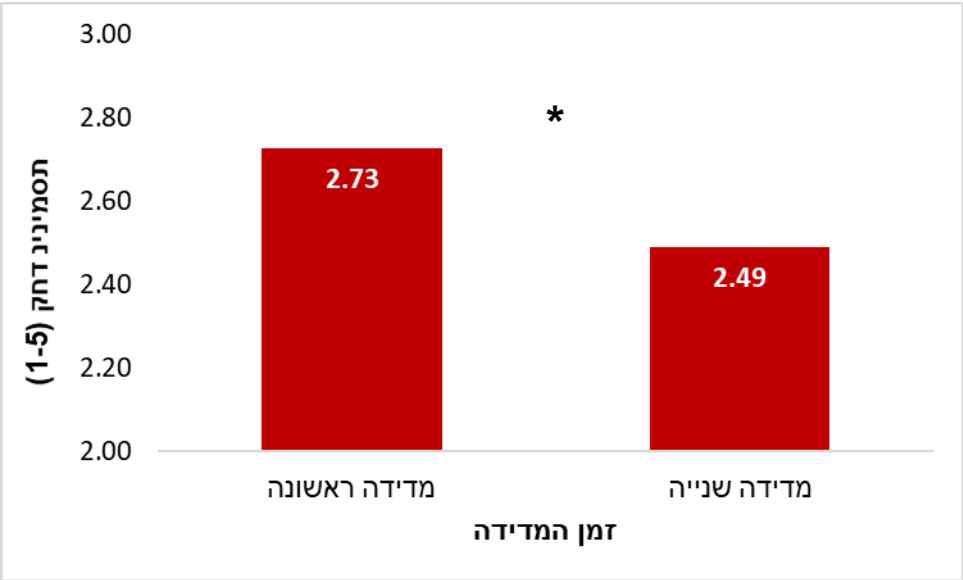

תמונה 8: רמת תסמיני הדחק בשתי המדידות. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

תחושות סכנה (Sense of danger, סולם 1-5)

הגורם העיקרי של זמן המדידה היה מובהק ובעל גודל אפקט קטן [$F(1,1610)=84.865;\ p<0.0001;\ \eta_p^2=0.050$]. תמונה 9 מדגימה ירידה מובהקת ברמת תחושות הסכנה מהמדידה הראשונה לשנייה.

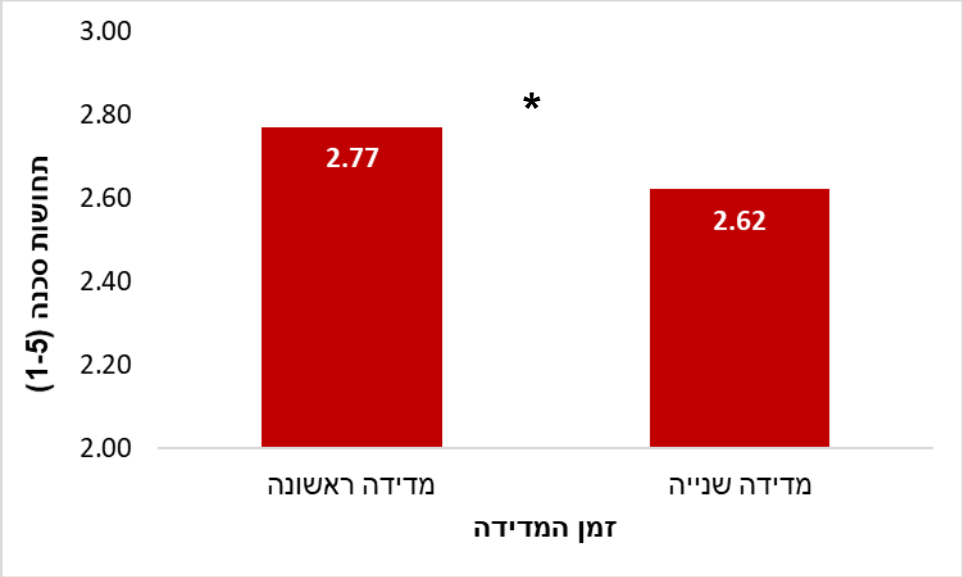

תמונה 9: רמת תחושות הסכנה בשתי המדידות. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

תפיסת איומים (Perceived threats, סולם 1-5)

הגורם העיקרי של זמן המדידה היה מובהק ובעל גודל אפקט קטן [$F(1,1610)=20.886;\ p<0.0001;\ \eta_p^2=0.013$]. תמונה 10 מראה ירידה מובהקת ברמת תפיסת האיומים מהמדידה הראשונה.

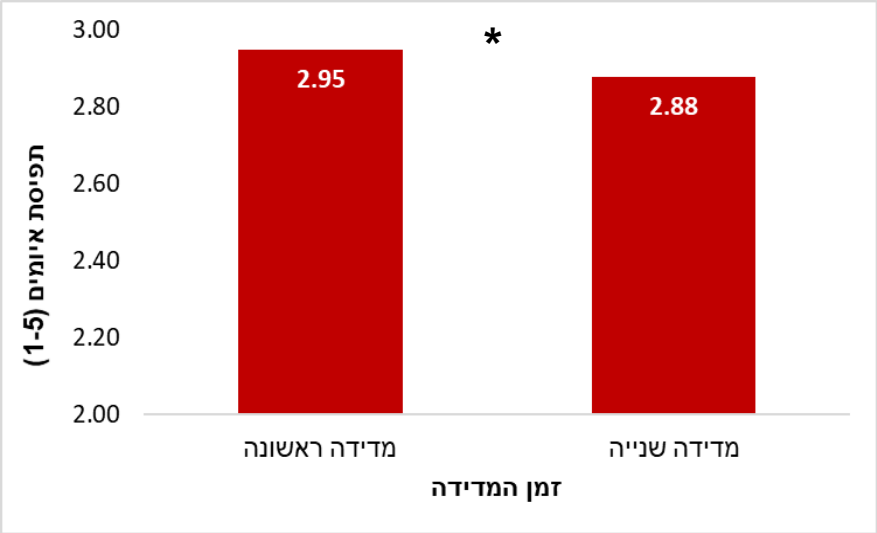

תמונה 10: רמת תחושות הסכנה בשתי המדידות. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

השוואות ההשתנות בין המדידות בהתאם לרמת התמיכה בממשלה

בפרק זה נציג את התוצאות עבור הניתוחים שבחנו את ההשתנות ממדידה אחת לשנייה בהתאם לחלוקה לקבוצות לפי רמת התמיכה בממשלה, "מתנגדים לממשלה" – 735 משיבים; "ניטראליים" – 377 משיבים; "תומכים בממשלה" – 501 משיבים.

חוסן לאומי (National resilience, סולם 1-6)

בתמונה 11 ניתן לראות שבשתי המדידות היו הבדלים גדולים בין שלושת הקבוצות ברמת החוסן הלאומי הממוצע: התומכים הביעו את החוסן הלאומי הגבוה ביותר, לאחר מכן הניטראליים ולבסוף מתנגדי הממשלה; כל ההבדלים היו מובהקים סטטיסטית ($p<0.05$). ממצא חשוב נוסף הוא ההבדל בין הקבוצות בעוצמת וכיוון השינוי בין זמני המדידה. בעוד שבקרב "תומכי הממשלה" לא היה הבדל מובהק ברמת החוסן הלאומי הכללי בשתי המדידות (4.41 לעומת 4.39, במדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה), נמצאה ירידה קלה אך מובהקת בקרב שתי הקבוצות האחרות (קבוצת ה"ניטראליים": 4.10 לעומת 4.01; קבוצת ה"מתנגדים לממשלה": 3.86 לעומת 3.82, עבור המדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה, $p<0.05$).

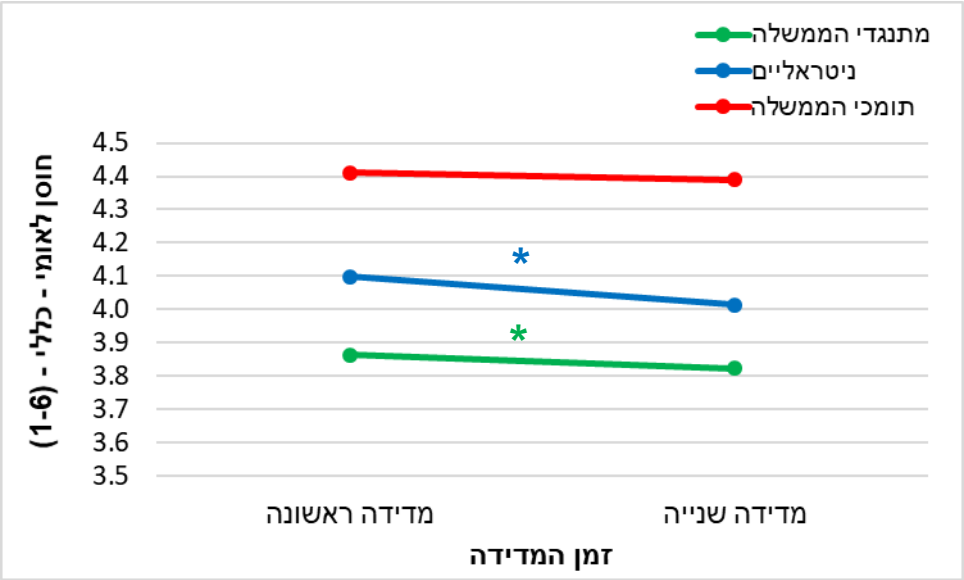

תמונה 11: חוסן לאומי כללי לפי זמן מדידה ורמת תמיכה בממשלה. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

גורמי חוסן לאומי (National resilience's factors, סולם 1-6)

בתמונה 12 ניתן לראות את הממצאים לגבי השתנות ממדידה למדידה של שלוש קבוצות התמיכה בממשלה, בנפרד עבור כל אחד מארבעת הגורמים של מדד החוסן הלאומי. בשלושת גורמי החוסן הלאומי הראשונים, "אמון בממשלה ובעומד בראשה" (תמונה 12א), "אינטגרציה חברתית (סולידריות)" (תמונה 12ב) ו"חיבור למדינה (פטריוטיות)" (תמונה 12ג), נמצא דפוס דומה של כיוון ההבדלים בין קבוצות התמיכה בממשלה; דפוס זה התקיים בשתי המדידות במידה דומה. תומכי הממשלה הביעו רמות גבוהות יותר של חוסן לאומי, לאחריהם הניטראליים ולבסוף המתנגדים לממשלה; כל ההבדלים בין הקבוצות השונות היו מובהקים ($p<0.05$). לעומת זאת, בגורם הרביעי, "אמון במוסדות המדינה" (תמונה 12ד), נמצא דפוס שונה בתכלית. בשתי המדידות גם יחד מתנגדי

הממשלה הביעו אמון רב יותר באופן מובהק ($p<0.05$) במוסדות המדינה. בהשוואה לשתי הקבוצות האחרות, שביניהן לא היה הבדל מובהק.

בנוסף, כאשר בוחנים באילו גורמים ועבור אילו קבוצות נמצא שינוי מובהק ממדידה אחת לשנייה ($p<0.05$), ניתן להצביע על הממצאים הבאים: בגורם הראשון, "אמון בממשלה ובעומד בראשה" (תמונה 12א), נמצאה ירידה מובהקת ממדידה ראשונה לשנייה בקרב "מתנגדי הממשלה" ובקרב קבוצת ה"ניטראליים", אך לא בקרב "תומכי הממשלה"; בגורם השני, "אינטגרציה חברתית (סולידריות)" (תמונה 12ב), נמצאה ירידה מובהקת ממדידה ראשונה לשנייה בקרב "תומכי הממשלה" ובקרב קבוצת ה"ניטראליים", אך לא בקרב "מתנגדי הממשלה"; בגורם השלישי, "חיבור למדינה (פטריוטיות)" (תמונה 12ג), לא נמצא שינוי ממדידה אחת לשנייה בקרב כל שלושת הקבוצות; לבסוף, בגורם הרביעי, "אמון במוסדות המדינה" (תמונה 12ד), נמצאה ירידה מובהקת רק עבור קבוצת ה"ניטראליים".

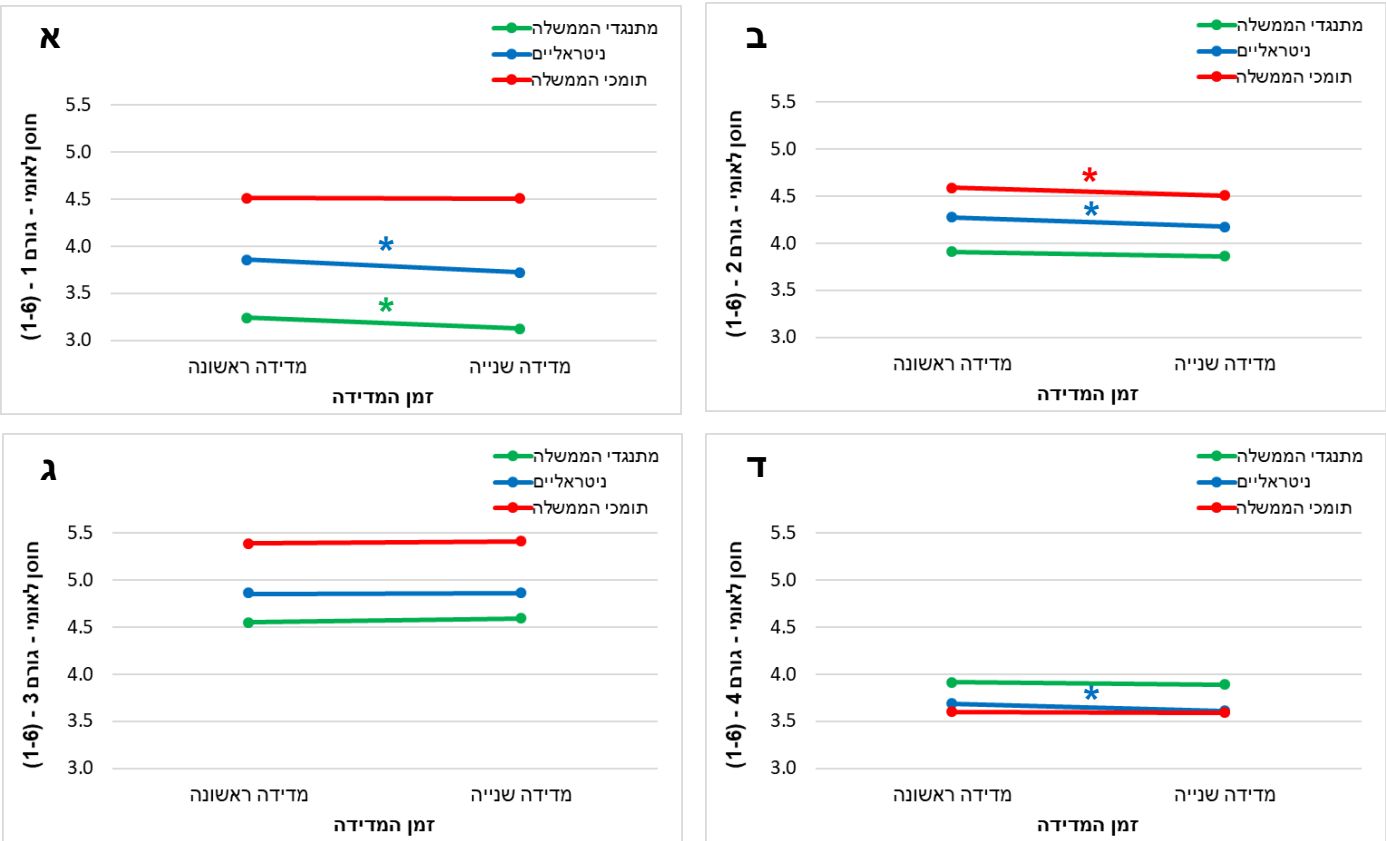

תמונה 12: גורמי חוסן לאומי לפי זמן מדידה ורמת תמיכה בממשלה: א. גורם 1 "אמון בממשלה ובעומד בראשה"; ב. גורם 2 "אינטגרציה חברתית (סולידריות)"; ג. גורם 3 "חיבור למדינה (פטריוטיות)"; ד. גורם 4 "אמון במוסדות המדינה". * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

חוסן אישי (Individual resilience, סולם 1-5)

תמונה 13 מראה כי נמצאה עליה קטנה בקרב כל שלושת הקבוצות בחוסן האישי מהמדידה הראשונה לשנייה (3.64 לעומת 3.66, 3.55 לעומת 3.61, ו-3.73 לעומת 3.75, עבור קבוצת מתנגדי הממשלה, ניטראליים ותומכי הממשלה, במדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה). אולם, עלייה זו הייתה מובהקת רק עבור קבוצת הנבדקים ה"ניטראליים" ($p<0.05$).

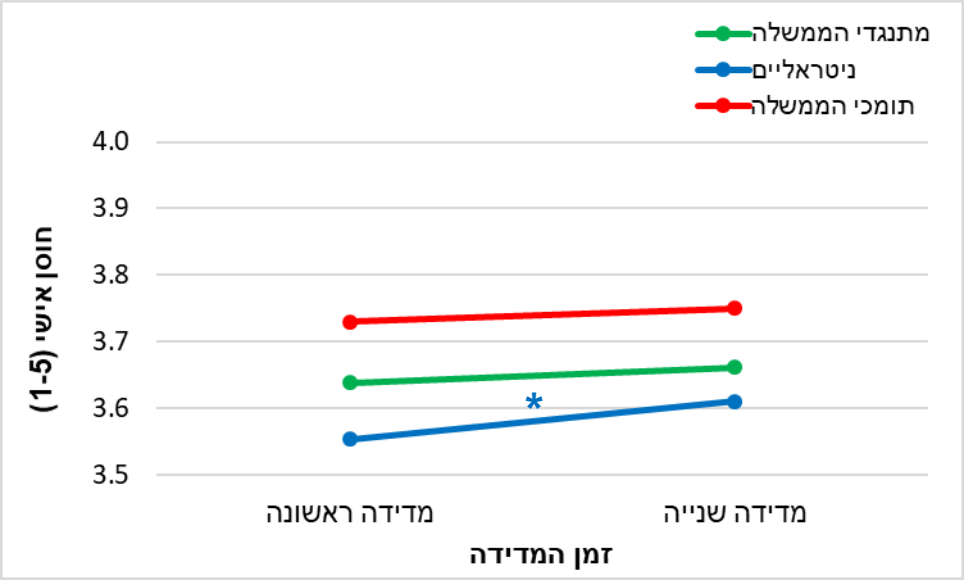

תמונה 13: חוסן אישי לפי זמן מדידה ורמת תמיכה בממשלה. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

חוסן קהילתי (Community resilience, סולם 1-5)

תמונה 14 מראה ירידה קטנה בחוסן הקהילתי בקרב כל הקבוצות מהמדידה הראשונה לשנייה (3.57 לעומת 3.52, 3.63 לעומת 3.55, ו-3.81 לעומת 3.76, עבור קבוצת מתנגדי הממשלה, ניטראליים ותומכי הממשלה, במדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה). עם זאת, הירידה הייתה מובהקת רק בקרב שתי קבוצות, בקבוצת ה"ניטראליים" ובקבוצת ה"מתנגדים לממשלה" ($p<0.05$).

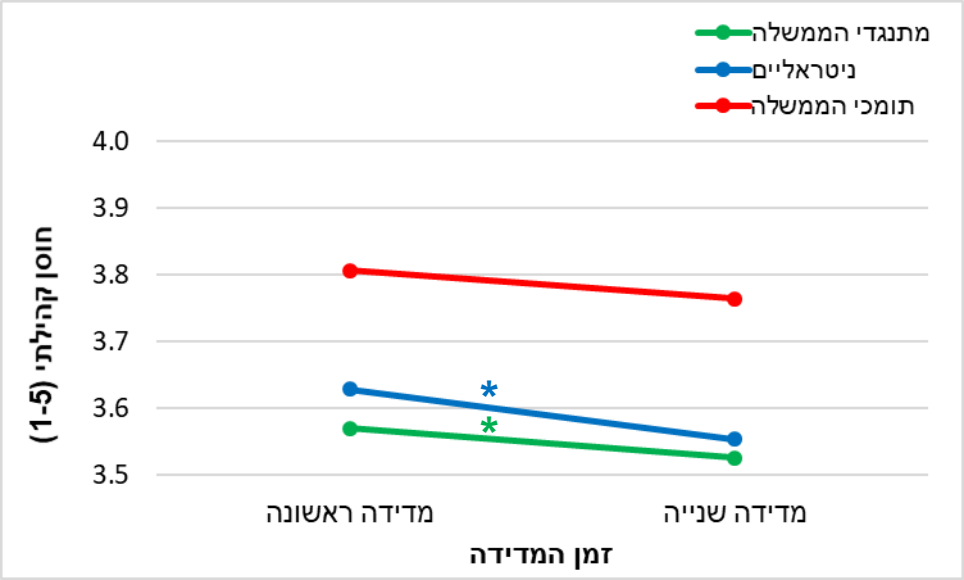

תמונה 14: חוסן קהילתי לפי זמן מדידה ורמת תמיכה בממשלה. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

מדד התקווה (Level of hope, סולם 1-5)

בתמונה 15 ניתן לראות עלייה קטנה ברמת התקווה בקרב כל הקבוצות מהמדידה הראשונה לשנייה (3.52 לעומת 3.60, 3.77 לעומת 3.83, ו-4.09 לעומת 4.13, עבור קבוצת מתנגדי הממשלה, ניטראליים ותומכי הממשלה, במדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה). אולם, עלייה זו הייתה מובהקת רק עבור קבוצת ה"מתנגדים לממשלה" ($p<0.05$).

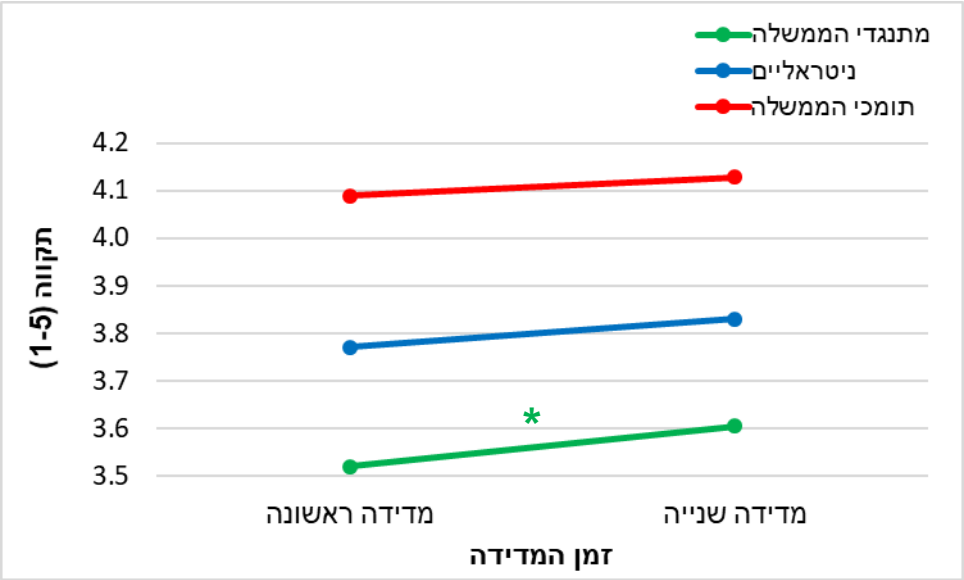

תמונה 15: תקווה לפי זמן מדידה ורמת תמיכה בממשלה. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

מדד המורל (Morale, סולם 1-5)

תמונה 16 מצביעה על עלייה מובהקת בקרב כל שלושת הקבוצות ברמת המורל ממדידה ראשונה לשנייה (2.52 לעומת 2.93, 2.84 לעומת 3.18, ו-3.09 לעומת 3.53, עבור קבוצת מתנגדי הממשלה, ניטראליים ותומכי הממשלה, במדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה; $p<0.05$).

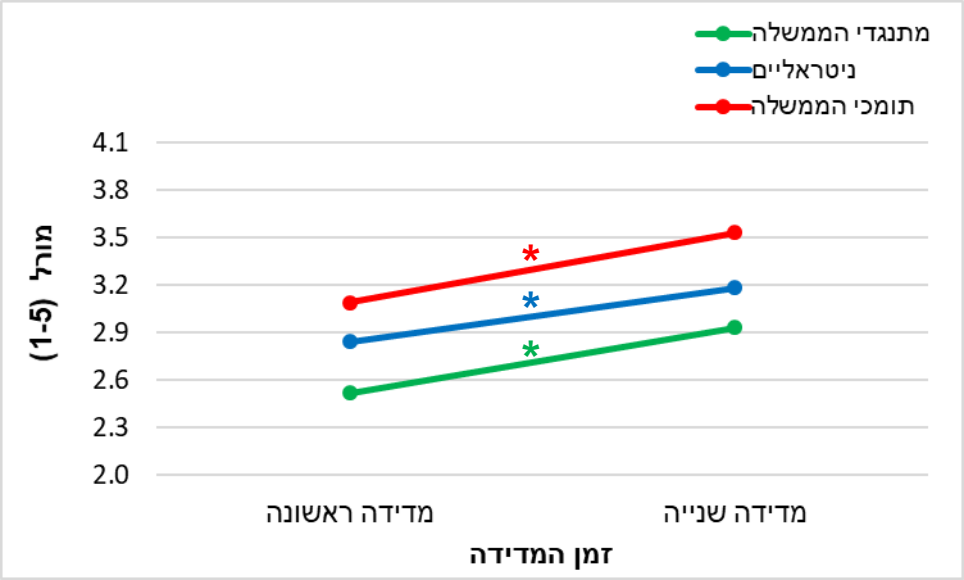

תמונה 16: מורל לפי זמן מדידה ורמת תמיכה בממשלה. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

תפיסת לכידות חברתית (Perceived social cohesion, סולם 1-5)

תמונה 17 מצביעה על ירידה מובהקת בהערכה לגבי רמת הלכידות החברתית רק בקרב הקבוצה של אנשים שהוגדרו כ"ניטראליים" ביחסם לממשלה ($p<0.05$; 3.86 לעומת 3.85, 4.07 לעומת 4.07, ו-4.00 לעומת 4.07, עבור קבוצת מתנגדי הממשלה, ניטראליים ותומכי הממשלה, במדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה).

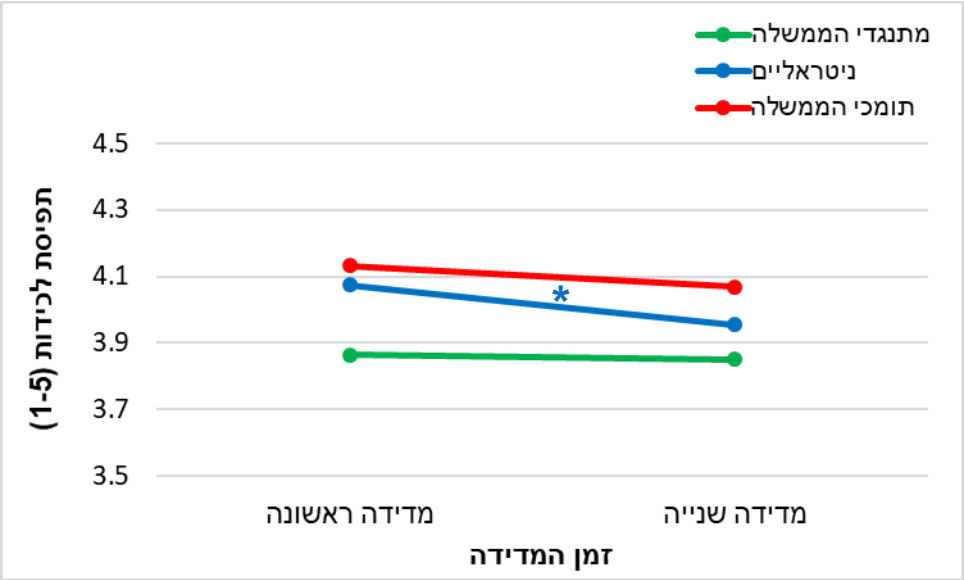

תמונה 17: מדד לכידות חברתית לפי זמן מדידה ורמת תמיכה בממשלה. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

תסמיני דחק (Distress symptoms of anxiety and depression), תחושות סכנה (Sense of danger) ותפיסת איומים (Perceived threats; כולם בסולם 1-5)

תמונה 18א מראה ירידה מובהקת בקרב כל שלושת הקבוצות ברמת תסמיני הדחק מהמדידה הראשונה לשנייה (2.87 לעומת 2.66, 2.84 לעומת 2.62, ו-2.47 לעומת 2.19, עבור קבוצת מתנגדי הממשלה, ניטראליים ותומכי הממשלה, במדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה; $p<0.05$). תמונה 18ב מראה שגם במדד של תחושות הסכנה נמצאה ירידה מובהקת בקרב כל שלושת הקבוצות מהמדידה הראשונה לשנייה (2.92 לעומת 2.73, 2.86 לעומת 2.74, ו-2.53 לעומת 2.39, עבור קבוצת מתנגדי הממשלה, ניטראליים ותומכי הממשלה, במדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה; $p<0.05$). בדומה, תמונה 18ג, מראה ירידה בקרב כל שלושת הקבוצות ברמת תפיסת האיומים מהמדידה הראשונה לשנייה (3.16 לעומת 3.06, 2.98 לעומת 2.94, ו-2.70 לעומת 2.63, עבור קבוצת מתנגדי הממשלה, ניטראליים ותומכי הממשלה, במדידה הראשונה והשנייה, בהתאמה). עם זאת, ההבדל במקרה של תפיסת האיומים היה מובהק רק בקרב "תומכי הממשלה" ו"מתנגדי הממשלה" ($p<0.05$).

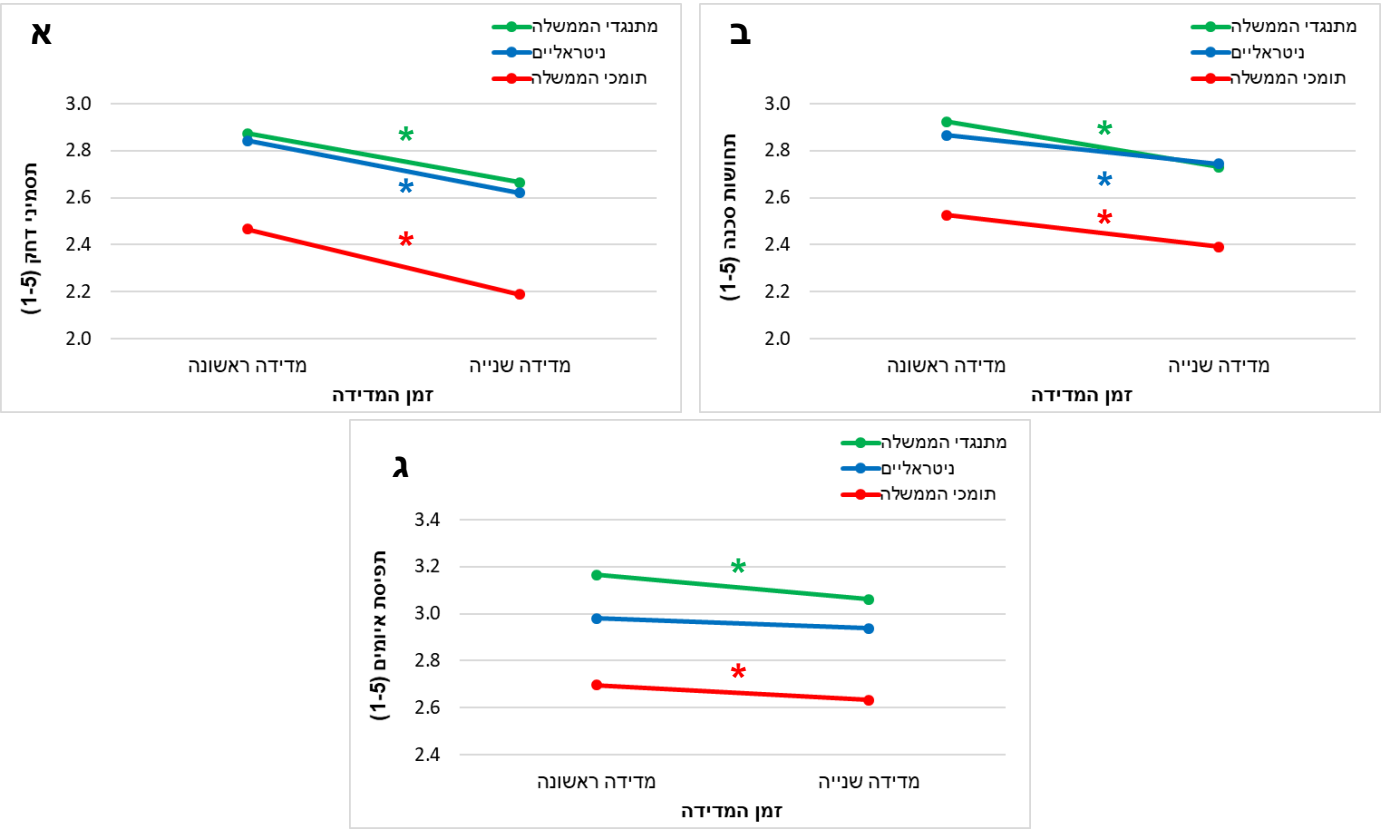

תמונה 18: א. תסמיני הדחק; ב. תחושות הסכנה; ג. תפיסת האיומים לפי זמן מדידה ורמת תמיכה בממשלה. * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

השוואה בין תמיכה בצה"ל לתמיכה בקבינט המצומצם בהתייחס ליכולת לניהול המלחמה (נמדדו במדידה השנייה בלבד, סולם 1-5)

בוצע ניתוח שונות דו גורמי מעורב נוסף, עם המשתנה התוך נבדקי של גורם שבו יש לתת אמון ("אמון בצה"ל" או "אמון בקבינט המצומצם") והמשתנה הבין נבדקי "תמיכה בממשלה" (מתנגדים, ניטראליים או תומכים הממשלה). נמצא אפקט עיקרי מובהק ובעל גודל אפקט גדול [$F(1,1610)=1187.331$; $p<0.0001$; $\eta_p^2=0.424$] לפיו רמת האמון בקרב כלל המדגם ביכולת של צה"ל לנהל את המלחמה היתה גדולה יותר באופן מובהק מרמת האמון ביכולת הקבינט המצומצם לנהל את המלחמה (תמונה 19).

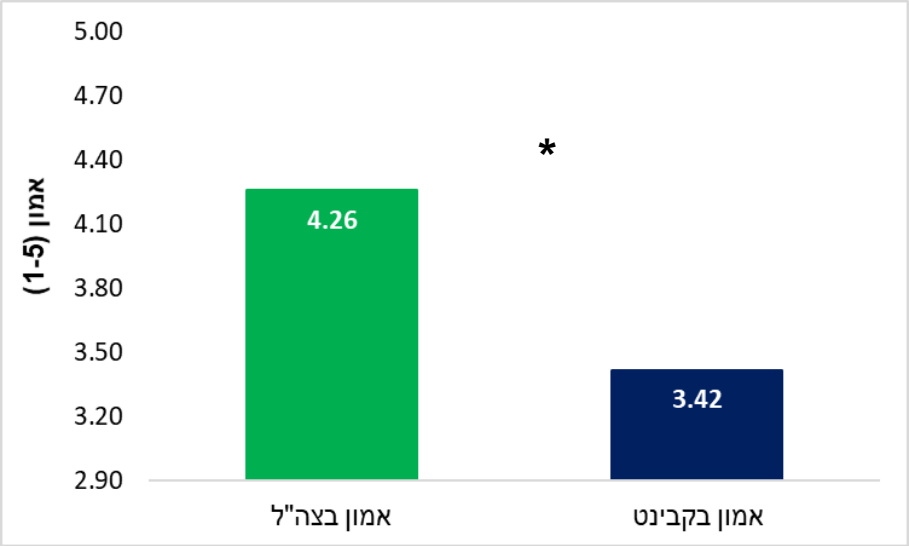

תמונה 19: רמת אמון בצה"ל לעומת רמת אמון בקבינט המצומצם (במדידה שנייה). * - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

האינטראקציה בין סוג הגוף שיש לתת בו אמון ובין התמיכה בממשלה הייתה מובהקת עם גודל אפקט בינוני [$F(2,1610)=65.518$; $p<0.0001$; $\eta_p^2=0.075$]. ניתוחי המשך מסוג LSD בוצעו ומוצגים בתמונה 20. ניתן לראות שכל קבוצות התמיכה בממשלה נותנות אמון גבוה יותר בצה"ל בהשוואה לקבינט המצומצם, אולם הפער באמון בין שני הגופים הולך ועולה ככל שהתמיכה בממשלה פוחתת (4.25 לעומת 3.12, 4.17 לעומת 3.28, ו-4.35 לעומת 3.85, עבור קבוצת מתנגדי הממשלה, ניטראליים ותומכי הממשלה, לאמון בצה"ל לעומת בקבינט, בהתאמה).

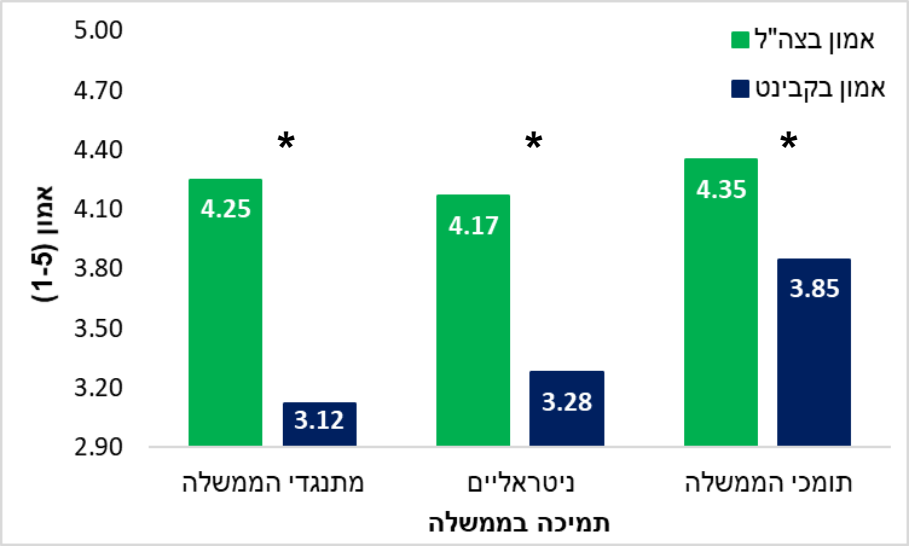

תמונה 20: רמת אמון בצה"ל לעומת רמת אמון בקבינט לפי רמת התמיכה בממשלה, במדידה שנייה.
* - מסמלת הבדל מובהק בין המדידות.

דיון

הממצאים לגבי החוסן הלאומי מצביעים על מספר מגמות שחשוב כי קובעי מדיניות ומקבלי החלטות בישראל יתנו עליהן את הדעת. ראשית, ניתוח הממצאים של החוסן הלאומי הכללי מצביע על ירידה מובהקת בין שתי המדידות, שניתנת לזיהוי כבר במהלך השבועות הראשונים של המלחמה. לאור הצהרות גורמי השלטון כי המלחמה צפויה להיות ממושכת, יש חשיבות להבנת הגורמים לירידה זו כדי שניתן יהיה להתמודד עמם ביעילות, על מנת לבלום את מגמת הירידה הנצפית ולנסות אף להעצים את החוסן הלאומי. שנית, יש חשיבות לבחינה נפרדת של החוסן הלאומי כמכלול אך גם בנפרד לפי ארבעת מרכיביו, מאחר והם משפיעים באופן שונה על חלקים משמעותיים בציבור הישראלי. שלושה מהגורמים הראו במחקר הנוכחי דפוס של ירידה, בדומה לדפוס הירידה הכללי של המדד, אבל בגורם הפטריוטיות לא נמצא הבדל מובהק בין שתי המדידות. ככל הנראה, ניתן להסביר ממצא זה בהתבסס על ההזדהות החזקה שקיימת בקרב האוכלוסייה בישראל עם המדינה (פטריוטיות), שאינה מותנית ברמת התמיכה בממשלה או במוסדות המדינה, אלא נראה שהיא מהווה מימד בלתי תלוי. ניתן לראות זאת, לא רק בכך שרמת הפטריוטיות לא השתנתה בין שתי המדידות, בעוד שבשאר שלושת הגורמים נצפתה ירידה, אלא גם מעצם העובדה שרמת הפטריוטיות הייתה גבוהה יחסית (4.9 בסולם 1-6) מיד לאחר האירוע הטראומטי של 7 באוקטובר, ונותרה גבוהה (ללא שינוי), גם כעבור כחודש וחצי של מצב מלחמה.

הירידה ברמת החוסן הלאומי הכללי (המדד המלא) וכן הירידה ברמת האמון הן בגורמי השלטון (הממשלה והעומד בראשה) והן במוסדות הציבוריים (כדוגמת הכנסת, התקשורת ועוד) נמצאות בהלימה לממצאי מחקרים קודמים, המדגישים את חלקו המרכזי של האמון והתמיכה במנהיגות, במדד של החוסן הלאומי (Eliot, 2020). הממצאים בהתייחס לחוסן הלאומי בהתאם לקבוצות התמיכה בממשלה מצביעים על הקשר ההדוק בין שני המשתנים. יתרה מכך, הממצאים שהראו כי רמת החוסן הלאומי הכללי לא ירדה באופן מובהק בקרב קבוצת תומכי הממשלה, אך ירדה בצורה מובהקת בקבוצת המתנגדים והניטראליים, בד בבד עם דפוס ממצאים דומה בהתייחס לאמון בממשלה ובעומד בראשה, מחזקים ממצאי מחקרים קודמים לפיהם קיים קשר הדוק בין החוסן הלאומי ובין אמון הציבור ממנו נהנית הממשלה (DeWit et al., 2020).

ממצאי המחקר מצביעים (מעבר לירידה בחוסן הלאומי) גם על ירידה מובהקת בחוסן הקהילתי בין שתי המדידות. גם כאן נמצאו הבדלים מובהקים בקבוצות מתנגדי הממשלה והניטראליים, אך לא נמצא הבדל מובהק בין שתי המדידות בקבוצת תומכי הממשלה. ניתן להציע כי החוסן הקהילתי מהוה מרכיב יסודי ממה שניתן לכנות בשם הכללי 'חוסן ציבורי' (Kimhi & Eshel, 2006), בדומה למדד החוסן הלאומי. מחקרים קודמים הצביעו על קשר גבוה בין החוסן הלאומי והקהילתי (Kimhi & Eshel, 2016). נראה כי הירידה בחוסן הציבורי משקפת חוסר שביעות רצון של חלק משמעותי מהמשיבים מתפקוד גורמי השלטון (הממשלה והעומד בראשה) וכן מתפקודם של חלק מהמוסדות הציבוריים, כולל מוסדות אזוריים (כגון עיריות/מועצות), שככל הנראה מתקשים לעמוד בציפיות של התושבים בתקופה מורכבת זו. נושא זה ראוי להמשך מעקב מחקרי.

לעומת הממצאים שתוארו לעיל אודות הירידה במדדי החוסן לאומי והקהילתי ומדד הלכידות החברתית, שאר ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על התאוששות ברמה האישית של המשיבים עם חלוף חודש וחצי מאז האסון של 7 באוקטובר, שכן נמצאה עליה מובהקת במדדים החיוביים של ההתמודדות ובמקביל ירידה במדדים השליליים. העלייה במדדי ההתמודדות החיוביים (חוסן אישי, תקווה ומורל), במקביל לירידה במדדי ההתמודדות השליליים (בתסמיני הדחק, בתחושות הסכנה ובתפיסת האיומים) מהוות, ככל הנראה, אינדיקטורים להתאוששות של הציבור הישראלי מההלם שנגרם כתוצאה מהאירועים הקשים של 7 באוקטובר. ניתן להציע הסברים אפשריים: ראשית, לאחר ההלם והאכזבה מהתפקוד של גורמי המדינה, לרבות צה"ל, ב-7.10.23, גורמי צה"ל ומערכת הביטחון קיבלו אחריות על ה"מחדל" ונראה כי הם הדגימו יכולת טובה להעברת הלחימה בחמאס לשטחו. רכיב זה של תגובת המדינה בא לידי ביטוי במחקרנו ברמת אמון מאד גבוהה בצה"ל (במידה משמעותית גבוהה יותר מיתר כל המוסדות הציבוריים) והאמון אף עלה מהמדידה הראשונה לשנייה. שנית, החברה האזרחית (ה"מגזר השלישי") הראתה יכולת תפקוד מעולה בכל התחומים, התגייסה במהירות לטובת הצרכים השונים, הן של המלחמה והן של העורף, וסיפקה (ועדיין מספקת) שירותים חיוניים למפונים וכן לאוכלוסייה בכלל. שני הסברים אלו מהווים רק חלק מכלל הרכיבים שיש להניח כי מהווים תרומה לממצאי המחקר השונים, אך יש לבצע מחקרי המשך על מנת לבחון את מידת תקפותם.

מגבלות המחקר

כמו בכל מחקר, יש לקחת בחשבון את מגבלות המחקר הנוכחי: ראשית, מדובר במחקר מתאמי שאינו מאפשר הסקת סיבתיות. עם זאת העובדה שהתבססנו על מחקר אורך (מדידות חוזרות בקרב אותם נבדקים עצמם) מאפשרת להסיק שהשינויים שנמצאו אכן משקפים את המציאות. שנית,

המחקר הנוכחי מבוסס על שאלוני דיווח עצמי שעשויים להיות מושפעים מהטיות שאינן רלוונטיות לנושאי המחקר. שלישית, אין באפשרות מחקר זה להבטיח כי המדגם בהכרח מייצג את כלל אוכלוסיית הבוגרים הדוברים עברית בישראל; עם זאת, המדגם הגדול של המשיבים מקטין את הסיכון של מגבלה זו.

מסקנות

ממצאי המחקר הנוכחי משקפים, לדעת המחברים, את המשבר הקשה עמו מתמודדת אוכלוסיית מדינת ישראל מאז ההתקפה הנפשעת של החמאס על דרום המדינה ב-7.10.23. בממצאים שהוצגו בדוח הקודם, על המדידה הראשונה שביצענו והשוואתה למדידה קודמת (מאוגוסט 2023, אך ממדגם אחר של נבדקים) עלה שרמות החוסן (האישי והלאומי) עלו מיד אחרי ההתקפה, תופעה שהינה צפויה כפי שנצפתה במגוון משברים, הן כאלו שהתרחשו בישראל (במלחמות עבר, במגפת הקורונה הגלובלית ועוד) והן במדינות שונות בעולם (כמו לדוגמא באוקראינה בעקבות המלחמה עם רוסיה). עם זאת, ממצאי הדוח הנוכחי, שמציגים השוואת אורך על אותם משיבים שענו על אותו השאלון מיד לאחר תחילת המלחמה, מראים, כעבור מספר שבועות מוגבל, שרמות החוסן (הקהילתי והלאומי) החלו לרדת, באופן מובהק. הירידה באמון בגורמי השלטון, בד בבד עם ירידה מסוימת בסולידריות החברתית (שאופיינה ברמה גבוהה מאד עם פרוץ המלחמה) צריכות להדאיג את קובעי המדיניות בישראל ומחייבות נקיטת פעולות לשינוי מגמות אלו. מנגד, המחקר הנוכחי מצביע על תחילתו של תהליך התאוששות בקרב הציבור בישראל ברמה האישית, שבא לידי ביטוי הן בעלייה במדדי חוסן אישי, תקווה ומורל והן בירידה של מדדי דחק, תחושות סכנה ותפיסת איומים. הכיוון ההפוך שמסתמן בין המדדים הציבוריים, שמראים ירידה, ובין המדדים האישיים, שמצביעים על התחלה של התאוששות, מחייב בחינה מעמיקה. לאור שינויים אלו, חיוני להמשיך במדידה רציפה של המשתנים שנבדקו בשתי המדידות הללו, בקרב המדגם הנוכחי, על מנת לנטר את התפתחות העמדות בציבור והשפעתן על החוסן של החברה בישראל.

ביבליוגרפיה

Bonanno, G.A., Romero, S.A., & Klein, S.I. (2015). The temporal elements of psychological resilience: An integrative framework for the study of individuals, families, and communities. *Psychological Inquiry, 26*(2), 139-169.

DeWit, A., Shaw, R., & Djalante, R. (2020). An integrated approach to sustainable development, National Resilience, and COVID-19 responses: The case of Japan. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 51*, 101808.

Eliot, J. L. (2020). Resilient leadership: The impact of a servant leader on the resilience of their followers. *Advances in Developing Human Resources, 22*(4), 404-418.

Eshel, Y., Kimhi, S. & Marciano, H., (2019). Proximal and distal determinants of community resilience under threats of terror. *Journal of Community Psychology*. 47(8), 1952-1960.

Jarymowicz, M., & Bar-Tal, D. (2006). The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives. *European Journal of Social Psychology, 36*(3), 367-392.

Kimhi, S., & Eshel, Y. (2009**).** The effects of war and ethnic groups on the public image of political leaders: Prime Minister Olmert and Hezbollah leader Nasrallah. *Democracy and Security, 5*, 277-297.

Kimhi, S. (2016). Levels of resilience: Associations among individual, community, and national resilience. *Journal of Health Psychology, 21*(2), 164-170.

Kimhi, S., Marciano, H., Eshel, Y., & Adini, B., (2022). Do we cope similarly with different adversities? COVID-19 versus armed conflict. *BMC Public Health, 22*: 2151.

Kimhi, S., & Eshel, Y. (2019). Measuring national resilience: A new short version of the scale (NR-13*). Journal of Community Resilience, 47*(3), 517-528.

Kimhi, S., Eshel, Y., & Bonanno, G. (2020). Resilience and risk factors as prospective predictors of depression and anxiety symptoms following intensive terror attacks in Israel. *Personality and Individual Differences, 159*, 109864.

Kimhi, S., Marciano, H., Eshel, Y., & Adini, B. (2020). Community and national resilience and their predictors in the face of terror. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 50*, 101746.

Kimhi, S., Kaim, A., Bankauskaite, D., Baran, M., Baran, T., Eshel, Y., Dumbadz, S., Gabashvili, M., Kaniasty, K., Koubova, A., Marciano, H., Matkeviciene, R., Teperik, D., & Adini, B. (2023). A full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022: Resilience and coping within and beyond Ukraine. *Applied Psychology: Health and Well-Being*.

Kuntz, J. C. (2021). Resilience in times of global pandemic: Steering recovery and thriving trajectories. *Applied Psychology=Psychologie Appliquee, 70*(1), 188.

Leykin, D., Lahad, M., Cohen, O., Goldberg, A., & Aharonson-Daniel, L. (2013). Conjoint Community Resiliency Assessment Measure-28/10 Items (CCRAM28 & CCRAM10): A self-report tool for assessing community resilience. *American Journal of Community Psychology*, 52, 313-323.

Linardos, V., Drakaki, M., Tzionas, P., & Karnavas, Y. L. (2022). Machine learning in disaster management: Recent developments in methods and applications. *Machine Learning and Knowledge Extraction, 4*(2).

Marciano, H., Eshel, Y., Kimhi, S., & Adini, B. (2022). Hope and fear of threats as predictors of coping with two major adversities, the COVID-19 pandemic and an armed conflict. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(3), 1123.